

ИСТИФОДАИ ЗАМИН: МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯ ВА МЕТОДИ ҲИСОБКУНИИ САМАРАНОКӢ**Шарифов З. Р.** - д.и.и., профессор, ДАТ ба номи Ш. Шохтемур**Ш. Давлаталӣ** - омӯзгори калони ДДОТ ба номи С. Айни

Калимаҳои калидӣ: самаранокӣ, самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ, замин, захираҳои замин, истеҳсолот, истифодабарии замин, рушди мақсаднок, сифати зиндагӣ, муҳити зист, даромади умумӣ, фурӯши маҳсулот.

Дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ масъалаҳои назариявии моҳияти самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин ва методи ҳисобкунии он ба таври лозимӣ таҳия нагардидаанд. Сабаб дар он аст, ки дар таҳқиқотҳо асосан ба самаранокии иқтисодии истеҳсолоти аграрӣ ва истифодаи захираҳои замин, ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани ғайраварии истеҳсолоти аграрӣ ва афзоиши даромад ва ҳаҷми истеҳсолот дар ҳар гектар афзалият дода мешавад. Дар ин маврид масъалаи то ҷӣ андоза самаранокии истифодаи захираҳои замин ба афзоиши самаранокии иҷтимоӣ- бехтарнамоии некуаҳволии моддии сокинони деҳот, афзоиши дарозумрии онҳо, рушди ҳаҷми маҳсулоти воқеии умумии соҳаи аграрии иқтисодиёт ба ҳар сари аҳоли аз мадди назар дур мемонад. Маълум мешавад, ки алоқамандии байниҳамдигарии мазкур ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Дар ин маврид масъалаҳои назариявии баррасии якҷояи низомҳои мазкури рақамҳо то охир таҳия нагардидаанд. То ҳол равишҳои ягонаи методи ҳисобкунии самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин мавҷуд нестанд. Ҳамчунин рушди имрӯзаи иқтисодиёт дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, аз он ҷумла афзоиши самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин на ҳама вақт ва на дар ҳама ҷо ба баланд бардоштани некуаҳволии иҷтимоии кормандони хоҷагиҳои мазкур ва сокинони деҳот- соҳибмулкони асосии ҳиссаҳои замин оварда мерасонад. Ҳамаи ин муҳимият ва зарурати гузарондани таҳқиқоти мазкурро ба миён овард.

Дар давраи аввал вазифаҳои зерин гузошта шуданд: омӯзиши моҳияти категорияи «самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин»; ошкорнамоии методикаи асосии ҳисобкунии самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи замин; ҳамчунин таҳияи қоидаҳои назариявӣ ва аниққунонии нишондиҳандаҳои арзёбии ба ҳам алоқаманди онҳо.

Низоми иқтисодие, ки ба дараҷаи баланд таъмини талаботи гуногуни одамон - талаботи моддӣ, иҷтимоӣ, маънавро ба ҷо меорад ва сатҳи баланд, сифати зиндагиро кафолат медиҳад, дорои самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Ташаккул ва рушди чунин типии низомҳои иқтисодӣ дар асоси истифодаи сарфакоронаи захираҳои дар ҷомеа мавҷуда, ҳамчун замин, меҳнат, сармоя ва малакаи соҳибкорӣ имконпазир аст.

Яке аз омилҳои асосии истеҳсолот, истифодаи натиҷабаш, ки некуаҳволии моддӣ ва рӯҳии сокинони деҳотро таъмин мекунад, бехатарии хӯроквории мамлакатро кафолат медиҳад ва ҳамчун натиҷа дар ташаккули самаранокии иҷтимоию иқтисодии низоми иқтисодии мо саҳми намоён мегузорад, захираҳои замини соҳаи аграрии иқтисодиёт махсуб меёбад.

Ба мушкилоти самаранок истифода бурдани захираҳо ва усулҳои хоҷагидорӣ донишмандон барвақт тавачҷух зоҳир карда буданд. Аммо ҳар яки онҳо аз рӯи фаҳмиши худ он соҳаҳоеро, ки даромад ва самаранокӣ медиҳад, дар баланд бардоштани онҳо ҷӣ омилҳои асосӣ мебошад, ба таври хеш муайян мекарданд. Бори аввал мақула (категория)-и «самаранокӣ» дар таҳқиқотҳои У. Петти ва Ф. Кене, ки асосҳои таҳлили миқдории раванҷҳои иқтисодиро гузоштанд, мавриди истифода қарор гирифт [4].

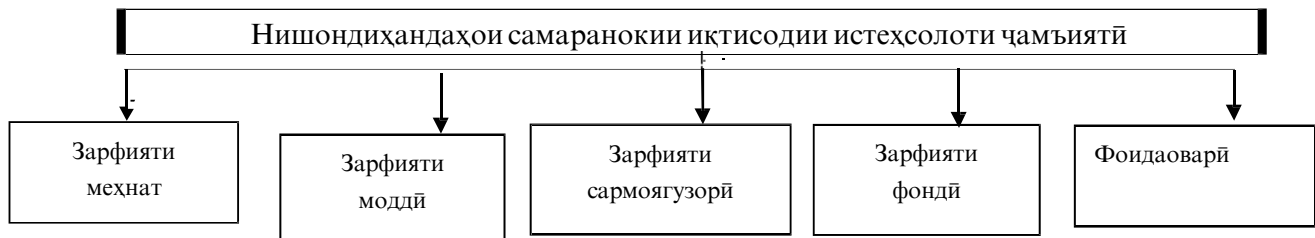
Дар фарқ аз меркантилистҳо, ки чунин меҳисобиданд, ки «нақши асосиро дар иқтисодиёт ва ташкили даромад соҳаи муомилот мебошад, боигарии миллат бошад, аз пул иборат аст», У. Петти ва Ф. Кене чунин ҳисоб мекарданд, ки «сарчашмаи боигарӣ на соҳаи муомилот, балки истеҳсолот аст, илова ба ин дар ин самт пешбурди зироаткорӣ афзалиятнок мебошад, зеро танҳо дар ин ҷо маҳсулоти навоҳсил мешавад ва танҳо заминдорӣ даромади ҳақиқӣ медиҳад».

Иқтисодшиносони соҳаи аграрии Россия Н. Д. Кондратов ва А. В. Чайнов ба тарафдорӣ рушди мақсаднок, муносиби иқтисодиёт дар умум ва аз он ҷумла хоҷагии кишлоқ, баромад карданд. Донишмандони мазкур самаранокиро ба чанд намуд ҷудо карданд, ки ба он инҳо дохил мешаванд: иқтисодӣ; иҷтимоӣ; иҷтимоию иқтисодӣ; истеҳсолии иқтисодӣ; технологӣ; экологӣ; экологиро иқтисодӣ; иҷтимоию экологиро иқтисодӣ ва ғайра.

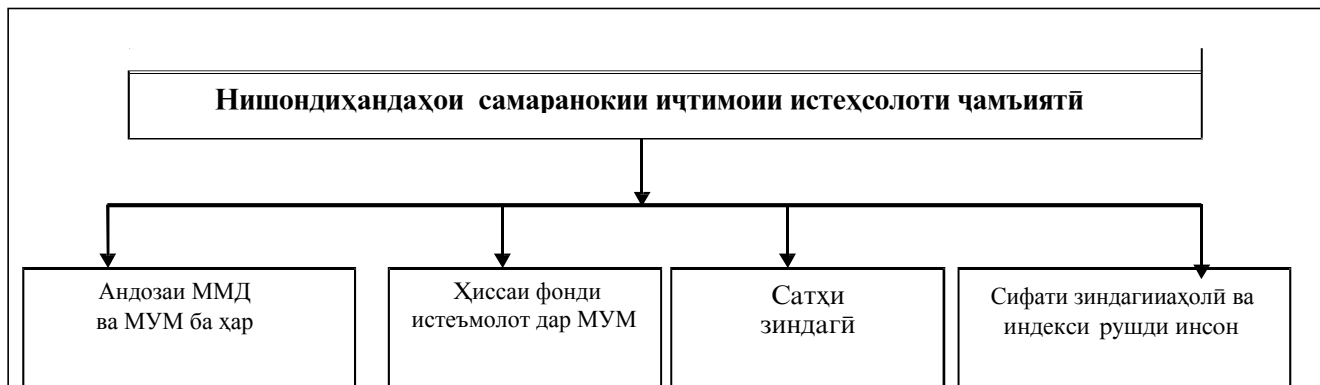
Самаранокии иқтисодӣ (самаранокии истеҳсолот) ин таносуби байни натиҷаҳои ба дастовардаи истеҳсолот - маҳсулот ва хизматрасониҳо - аз як тараф ва хароҷоти меҳнат инчунин воситаҳои истеҳсолот - аз тарафи дигар мебошад. Ба нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ инҳо дохил мешаванд.

Самаранокии иҷтимоӣ, ба ақидаи Б. И. Смагина, ин самаранокии иқтисодии ҳосилшуда аст ва дараҷаи дастрасии сатҳи меъерии ҳаёт дар истеҳсолоти мазкурро мефаҳмонад [9]. Ин дар ҳолат, ки агар ҷанбаҳои техникӣ ва иқтисодии самаранокӣ рушди омилҳои асосии истеҳсолот ва натиҷанокии истифодабарии онҳоро дар назар дошта бошад, самаранокии иҷтимоӣ ҳалли вазифаҳои аниқи иҷтимоӣ (бехтаргардонии шароити меҳнат, муҳити зист, сатҳ ва сифати зиндагӣ ва монанди инҳо)-ро дар назар дорад. Низоми нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иҷтимоӣ дар *расми 2* нишон дода шудааст

Сатҳи зиндагии аҳоли ин вазъи таъминоии аҳолии мамлақати алоҳида бо неъматҳои моддӣ ва маънавӣ барои давраи аниқи таърихӣ мебошад. Он бо сатҳи истеъмоли воқеии неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба ҳар сари аҳоли, ба як оила, ҳамчунин мутобиқати он ба стандарти миллии иҷтимоӣ- минимум (камтарин)-и маблағи рӯзгузаронӣ муайян карда мешавад. Ҳадди (камтарин)-и маблағи рӯзгузаронӣ стандарти иҷтимоие мебошад, ки бо андозаи камтарини музди кор, нафақаи камтарин ва ҳаҷми пардохтҳои дигари иҷтимоӣ ташаккул дода мешавад.

Расми 1.- Сохтори нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ

Расми 2.- Нишондиҳандаҳои самаранокии иҷтимоии истеҳсолоти ҷамъиятӣ

Минимуми маблағи рӯзгузаронӣ сатҳи камбизоатии аҳолиро инъикос менамояд, ки аз он поёнтар ба вайроншавии шахсият баробар аст. Сифати зиндагии аҳоли ва индекси рушди инсон аз инҳо иборатанд: 1) ҳаҷми воқеии ММД ба ҳар сари аҳоли; 2) давомнокии миёнаи умр; 3) сатҳи маълумотнокии аҳоли; 4) давомнокии миёнаи таҳсил дар мамлакат. Ин чор индекс дар таҷрибаи ҷаҳонӣ аз тарафи таҳлилгарони Созмони Милали Муттаҳид барои таъини мутобиқати сатҳи зиндагӣ, маълумотнокӣ ва дарозумрии шаҳрвандони мамлакат ба стандартҳои байналмилалӣ истифода бурда шудааст.

Самаранокии иқтисодӣ ҳамчун таҳкурсии барои иҷрои самаранокии иҷтимоӣ хизмат мекунад ва барои қабули қарорҳои хоҷагидорӣ ҳамчун меъёр (интиҳоби иқтисодӣ) ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми самаранокии иқтисодӣ, пеш аз ҳама барои таҳлили истифодаи захираҳо ҳам дар сатҳи тамоми ҷомеа, ҳам дар доираи воҳиди алоҳидаи хоҷагидорӣ: корхона ё фирма ба қор бурда мешавад. Агар субъекти хоҷагидорӣ фаъолияти худро бо хароҷоти камтарини захираҳои иқтисодӣ (меҳнат, сармоя, ашё) анҷом диҳад, он гоҳ самаранокии баланди истеҳсолотро ёдовар мешавад.

Самаранокии истифодаи захираҳои заминро мавриди назар қарор дода, мо бояд дар назар дошта бошем, ки хусусияти ҷаҳонии самаранокии истифодаи заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқ ва хусусияти локалии он мавҷуд аст. Хусусияти локалӣ бошад, баррасии мушкилоти самаранокии истифодаи заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқро дар сатҳи як соҳа дар назар дорад [8]. Дар таҳқиқоти мо самаранокии истифодаи захираҳои замин дар соҳаи аграрии иқтисодиёти мамлакат ё минтақаи алоҳида баррасӣ хоҳад шуд.

Бояд гуфт, ки самаранокии истифодаи захираҳои заминро бисёр донишмандони рус дар таҳқиқотҳои худ мавриди назар қарор додаанд. Барои мисол ба андешаи В. А. Добринин, самаранокии иқтисодии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ гуфта, бояд пеш аз ҳама самаранокии истифодаи заминро дар назар дошт; дар навбати худ хангоми ба ёдовардани самаранокии иқтисодии истифодаи замин бояд сатҳи ба роҳ мондани хоҷагидорӣ дар он фаҳмида шавад [1].

Мо шарҳҳои зеринро мавриди назар қарор хоҳем дод: самаранокии истифодаи замин дар хоҷагии қишлоқ-сатҳи бароҳмондани хоҷагидорӣ дар замин, ки аз рӯи бадастории маҳсулот ва андозаи хароҷот барои воҳиди майдон муайян карда мешавад [6].

Як қатор нишондиҳандаҳои арзишӣ мавҷуданд, ки имконият медиҳанд самаранокии иқтисодии истифодаи замин арзёбӣ карда шавад (*қадвал.*) [5, 7]. Мафҳуми истифодаи самаранокии захираҳои замин бо бадастории натиҷаи муайян, пешбинишуда аз фаъолият алоқаманд мебошад. Ҳамчунин хангоми муайянкунии қиёсии самаранокии истифодаи замин мумкин аст нишондиҳандаҳои зерини бавосита ба қор бурда шавад: натуравӣ ва нисбӣ. Нишондиҳандаҳои натуравии самаранокии истифодаи замин инҳоянд: ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ; истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ (ғалла, лаблабуи қанд, картошка ва ғайра) ба 100 гектари киштзори хоҷагии қишлоқ, ба ҳисоби сентнер; истеҳсоли шир, гӯшти гов ва бузу гӯсфанд ба вазни зинда, пашм ба ҳисоби 100 гектар киштзори хоҷагии қишлоқ, ба ҳисоби сентнер; истеҳсоли гӯшти паранда, сентнер, тухм-ҳазор дона ба ҳисоби 100 гектар киштзори зироати ғалладонагӣ.

Нишондиҳандаҳои нисбии самаранокии истифодаи замин: ҳиссаи зироати хоҷагии қишлоқ дар майдони умумии замин; шудгор шудани зироатҳои хоҷагии қишлоқ (ҳиссаи кишт дар сохтори зироати хоҷагии қишлоқ); ҳиссаи зироатҳои интенсивӣ (киштшуда, техникӣ) дар сохтори киштзор; ҳиссаи замини обёришаванда дар майдони умумии зироати хоҷагии қишлоқ.

Чадвал. - Нишондиҳандаҳои арзиши самаранокӣ истифодаи захираҳои замин

№	Нишондиҳандаҳо	Алгоритми ҳисобкунӣ
1	Боздеҳи замин	$B_3 = MU/Z_3$, Муносибати арзиши маҳсулоти умумии хоҷагии қишлоқ (МУ) - ро ба арзиши захираҳои замин (Z_3) ифода мекунад. Азбаски замин ҳоло баҳои пулӣ надорад, мумкин аст нархи меъёри он истифода бурда шавад.
2	Зарфияти замин	$Zарфияти_{замин} = Z_3 / MU$ Нишондиҳандаи баръакс дар таносуби боздеҳи замин. Он метавонад ҳамчун муносибати арзиши замин ба маҳсулоти умумии хоҷагии қишлоқ ба ҳисоб гирифта шавад
3	Ҳаҷми маҳсулоти умумӣ ва молиии хоҷагии қишлоқ ё растанипарварӣ ба ҳисоби воҳиди майдони замин	$Э1 = (MU(MP) \text{ ё } AMU(MMx)) / Mз$, ки дар ин ҷо АМУ- арзиши маҳсулоти умумии растанипарварӣ, ба ҳисоби сомонӣ; МР, ММх- маҳсулоти молиии хоҷагии қишлоқ ва растанипарварӣ, сомонӣ; Мз- майдони зироатҳои хоҷагии қишлоқ, га мебошанд.
4	Даромади умумӣ ба ҳисоби воҳиди майдони замин	$ДУ = AMU / X_m$, ки дар ин ҷо ДУ даромади умумӣ, ба ҳисоби сомонӣ, баробар ба фарқи байни арзиши маҳсулоти умумӣ ва хароҷоти моддӣ
5	Даромади соф ба воҳиди майдони замин	$Дс = AMU / X_m$, ки дар ин ҷо Дс – даромади соф, ба ҳисоби сомонӣ, фарқи байни арзиши маҳсулоти умумӣ, арзиши аслии он ё ин ки байни даромади умумӣ ва ҷамъи хароҷоти меҳнат
6	Даромад аз фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ба воҳиди майдони замин	$Ф = Д / A_{аслӣ}$, ки дар ин ҷо Ф - фоида, ба ҳисоби сомонӣ, фарқи байни даромад аз фурӯши маҳсулот ва арзиши аслии пураи он

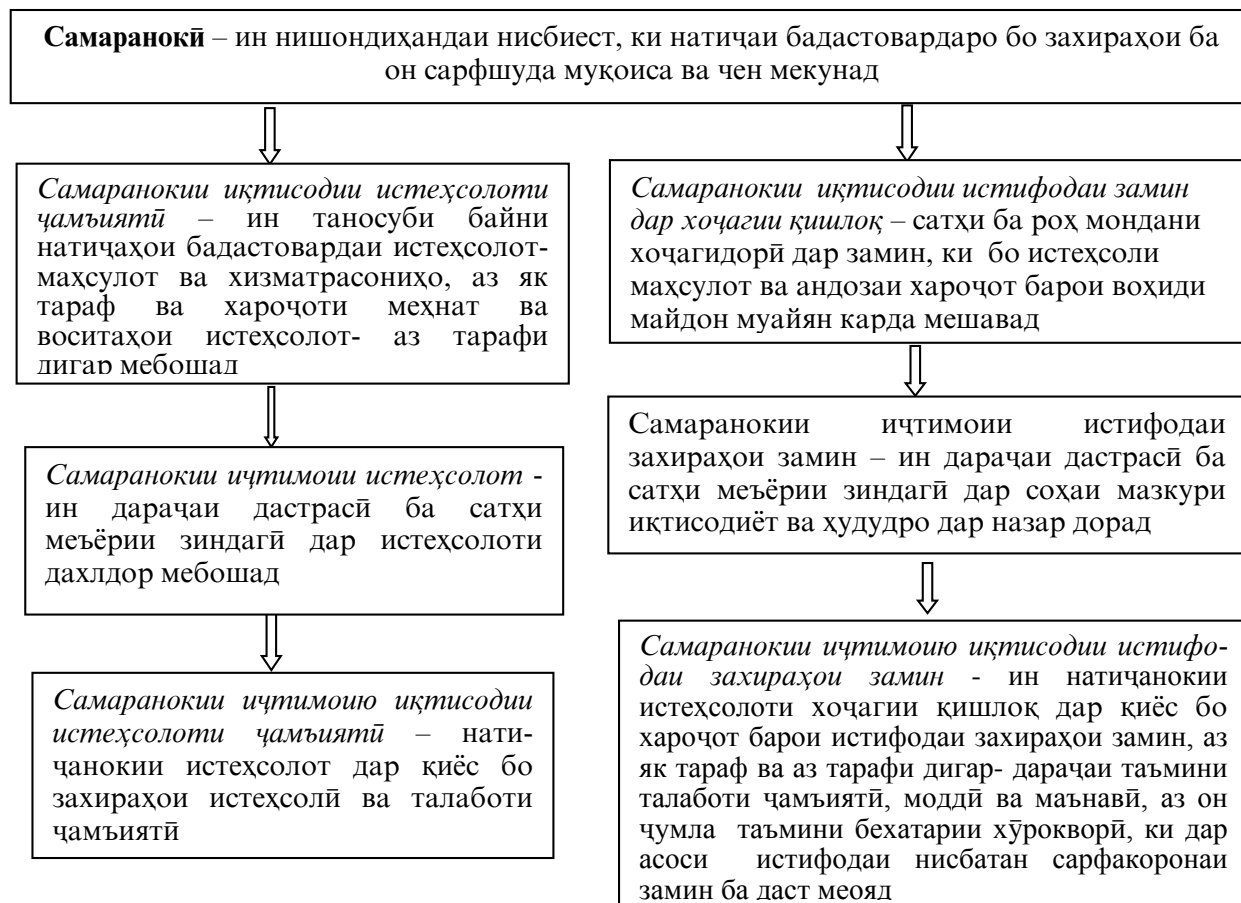
Дар расми 3 алоқамандии байниҳамдигарӣ ва вобастагии байниҳамдигарии мафҳумҳои умумии «самара», «самаранокӣ», «самаранокӣ иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ», «самаранокӣ иқтисодии истифодаи замин дар хоҷагии қишлоқ», «самаранокӣ иҷтимоӣ иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ», «самаранокӣ иҷтимоӣ истифодаи захираҳои замин» пешниҳод гардидаанд.

Ҳамин тавр, ба таркиби мафҳуми «самаранокӣ иҷтимоӣ иқтисодии истифодаи захираҳои замин» бояд инҳо дохил карда шаванд: натиҷанокии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар муқоиса бо хароҷоти барои захираҳои замин истифодашуда; дараҷаи таъмини талаботи ҷамъиятии моддӣ ва маънавӣ. Мо ба ин рӯйхат меъёри нави таъмини беҳатарии ҳӯроқвории мамлакат ва минтақаро аз ҳисоби заминистифодабарии сарфакорона дохил менамоем.

Дар асоси таҳқиқоти гузарондаи мо шарҳи зерини мафҳуми самаранокӣ иҷтимоӣ иқтисодии истифодаи захираҳои замин пешниҳод менамоем, ки ба он натиҷанокии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, дар таносуб бо хароҷоти истифодаи захираи замин - аз як тараф ва аз тарафи дигар - дараҷаи таъмини талаботи ҷамъиятии моддӣ ва маънавии сокинони деҳот дохил мешаванд. Ба ин мафҳум ба андешаи мо мувофиқи мақсад аст, ки нишондиҳандаи таъмини беҳатарии ҳӯроқвории мамлакат ё минтақа, ки дар асоси истифодаи нисбатан сарфакоронаи ҳамаи омилҳои истеҳсолот, дар навбати аввал истифодаи замин ба даст меояд, дохил карда шаванд. Ҳамин тавр, самарани иҷтимоӣ аз самарани иқтисодӣ ба вучуд меояд, яъне самаранокӣ иқтисодии истифодаи захираҳои замин самаранокӣ иҷтимоиро асоснок мекунад. Меъёри асосӣ ва низомии нишондиҳандаҳои самаранокӣ иқтисодӣ таносуби хароҷот барои бадастории захираҳо ва натиҷаи гирифта аз истифодаи он мебошад, дар ҳоле, ки самаранокӣ иҷтимоӣ баҳогузори дараҷаи таъмини талаботи моддӣ ва маънавии ҷомеаро дар назар дорад.

Аз ин рӯ, низомии нишондиҳандаҳои муайянкунандаи самаранокӣ иҷтимоӣ иқтисодии истифодаи захираҳои заминро ҳамчун таносуби натиҷанокии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар муқоиса бо хароҷоти истифодаи захираҳои замин - аз як тараф ва аз тарафи дигар - дараҷаи таъмини талаботи моддӣ ва маънавӣ муайян мекунем. Дар ин маврид аз тарафи мо ба низомии самаранокӣ иҷтимоӣ илова кардани арзёбии дараҷаи бо ҳӯроқворӣ таъмин кардани сокинони мамлакат ва минтақа пешниҳод мегардад.

Барои он ки қоидаҳо ва меъёрҳои гузарондани арзёбии самаранокӣ иҷтимоӣ иқтисодии истифодаи захираҳои замин тартиб дода шаванд, моро лозим меояд, ҳалқаи ду низомии нишондиҳандаҳоро қушоём. Ин низомҳо аз тарафи мо дар расм ва чадвали 1 пешниҳод шудаанд. Рушди нишондиҳандаҳои самаранокӣ иқтисодии истифодаи захираҳои замин мутаносибан бояд самаранокӣ иҷтимоӣ-таъмини талаботи гуногунранги аҳолии деҳот оид ба талаботи моддӣ, иҷтимоӣ, маънавию таъмин намояд ва сатҳу сифати баланди зиндагиро кафолат диҳад. Бояд гуфт, ки ҷавоб ба суоли байни рақамҳои низомҳои нишондиҳандаҳо дар доираи минтақаи алоҳида чӣ гуна алоқамандӣ мавҷуд аст, баъди гузарондани таҳлили арзёбии ҳар ду низом ба даст омаданиш мумкин аст.

Расми 3. - Самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин ҳамчун қисмати низомии нишондиҳандаҳои самара ва самаранокӣ

Адабиёт:

1. Добрынин В. А. Три главных направления выхода АПК из катастрофы // АПК: экономика, управление, 2001.- №5.- С. 18-24.
2. Зиёев Б.С. Эффективность использования земельных ресурсов // Вестник национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: СИНО, 2014. - № 2/6 (144).- С.46-49.
3. Исайнов Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика)//Монография- М.: ФГОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. - 223с.
4. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения//Ф. Кенэ - М.: Соцэкгиз, 1960.- 522с.
5. Кусакина О., Алексеева Л. Социально-экономическая эффективность использования земельных ресурсов//АПК: экономика, управление, 2008.- №11.- С. 57-60.
6. Лукманов Д. Д., Юмагузина Д. Р., Барлыбаева Л. Ф. Земельная реформа и эффективность использования земли в аграрной сфере экономики (на материалах Республики Башкортостан) [Текст]: монография/Д.Д. Лукманов.
7. Лукманов Д. Д., Юмагузина Д.Р., Барлыбаева Л.Ф. Экономико-экологическое землепользование и реформирование отношений собственности на землю//Управление экономическими системами: электронный журнал, 2011.- № 36 (12). - С. 122.
8. Мишина З. Л. Эффективность использования земельных ресурсов в хозяйствах всех категорий Нижегородской области//Вестник, 2011.- №2.- (3).Т.1.-С. 58-76.
9. Смагин Б.И. К вопросу о методике определения интегрального показателя эффективности сельскохозяйственного производства //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 2007.- №7.- С. 18.

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЛИ: ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ И МЕТОД РАСЧЕТА ЭФФЕКТИВНОСТИ

В статье рассматриваются теоретические и методические основы определения социально-экономической эффективности, также обобщены и анализированы точки зрения зарубежных учёных относительно метода определения эффективности понятий «эффект» и «эффективность», социально-экономической эффективности

землепользования в сельском хозяйстве, концептуальной социальной эффективности и основные индикаторы качество жизни.

Ключевые слова: *Эффективность, социально - экономический эффективность, земля, земельные ресурсы, производство, землепользование, эффект, целевое развитие, качество жизни, экология, валовой доход, реализации продукции.*

ANNOTATION

LAND USE: THEORETICAL ISSUES AND METHODS FOR CALCULATING EFFECTIVENESS

The article considers the theoretical and methodological foundations of determining socio-economic efficiency, also summarizes and analyzes the points of view of foreign scientists regarding the method of determining the effectiveness of the concept of “effect” and “efficiency”, the socio-economic efficiency of land use in agriculture, conceptual social efficiency and the main indicators of quality of life.

Key words: *Efficiency, socio-economic efficiency, land, land resources, production, land use, effect, targeted development, quality of life, ecology, gross income, product sales.*